

УДК 376.36:372.461

**ЛІНГВІСТИЧНІ ЗНАННЯ В КУРСІ «УКРАЇНСЬКА МОВА» В ПОЧАТКОВОМУ – 2 КЛАСАХ
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

Тищенко В. В.

кандидат педагогічних наук, доцент

Сіренко О. О.

Інститут корекційної педагогіки та психології
НПУ імені М. П. Драгоманова

Стаття присвячена проблемі засвоєння теоретичних знань про мову учнями підготовчого – 2 класів шкіл для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). Представлено аналіз програмних вимог до формування в учнів знань з рідної мови у системі лінгвістичних понять.

Стаття посвящена проблеме усвоения теоретических знаний о языке учащимися подготовительного – 2 классов школ для детей с тяжелыми нарушениями речи (ТНР). Представлен анализ программных требований к формированию у учащихся знаний о родном языке в системе лингвистических понятий.

The article covers the problem of theoretical linguistic knowledge learning by the reception, 1st and 2nd classes students with severe speech-language disabilities (SSLD). The analysis of curriculum demands for student's theoretical linguistic knowledge of Ukrainian language is presented.

Ключові слова: теоретичні знання про мову, українська мова, молодші школярі з тяжкими порушеннями мовлення.

Ключевые слова: теоретические знания о языке, украинский язык, младшие школьники с тяжелыми нарушениями речи.

Keywords: theoretical linguistic knowledge, Ukrainian language, students with severe speech-language disabilities (SSLD).

Курс української мови в початкових класах – важлива складова загального змісту освіти, оскільки він є не тільки окремим навчальним предметом, а й виступає основним засобом опанування усіх інших шкільних дисциплін. Навчання рідної мови в початковій школі для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) має на меті забезпечити розвиток та удосконалення умінь і навичок різних видів усного мовлення (діалогічного, монологічного) на основі розширення кола знань про оточуючий світ; сформуванню певної системи науково-теоретичних знань з розділів рідної мови; сформуванню і закріпленню граматичних, орфографічних та орфоепічних умінь і навичок школярів. У процесі вивчення рідної мови в молодших школярів із ТПМ формуються спеціальні мовні знання, збагачується словниковий запас, виробляються навички усного й писемного мовлення, реалізуються важливі розвивальні та виховні завдання [4, 5].

У дослідженнях Р. Є. Левіної, Є. Ф. Соботович, М. К. Шеремет, В. В. Тарасун, Л. Ф. Спірової, Л. І. Бартенєвої, В. О. Кондратенко, І. С. Марченко, В. В. Тищенко, Л. І. Трофименко, Н. В. Чередніченко та ін. зазначається, що, внаслідок низького рівня розвитку мовлення, у молодших школярів з ТПМ спостерігаються значні труднощі у засвоєнні знань з курсу «Українська мова» та набутті ними певних мовленнєвих умінь і навичок.

У дошкільному віці процес оволодіння мовою та її застосування в комунікативних актах характеризується тим, що дитина використовує різноманітні структурні одиниці в своєму мовленні, не усвідомлюючи повною мірою ні самих цих одиниць, ні закономірностей їх поєднання. Мовні структури дитина засвоює практичним способом у процесі сприймання мовлення дорослих та підлаштування власного до почутих еталонів [2].

Однак у процесі шкільного навчання оволодіння мовою переходить на якісно новий теоретичний рівень.

Під теоретичними знаннями про мову ми розуміємо певну низку лінгвістичних термінів та практичних умінь, а також систему пунктуаційних правил, якими діти оволодівають під час вивчення курсу української мови. Розглянемо, як засвоюються теоретичні знання з рідної мови молодшими школярами з ТПМ на всіх її системних рівнях [3].

Мовленнєвий розвиток молодших школярів та успішне навчання у школі передусім залежать від правильно організованої роботи із засвоєння знань з фонетики, лексики та граматики.

Фонетичні знання дають змогу оволодівати не тільки процесами читання та письма в період навчання грамоти, а й, у поєднанні з морфологією (зокрема словотворенням), створюють основу для формування

орфографічної навички. Відповідно до шкільної програми на початковому етапі вивчення рідної мови (підготовчий клас) діти з ТПМ засвоюють та навчаються оперувати такими термінами з розділу фонетики, як «звук», «склад», «слово», «речення», «буква», «голосний звук», «приголосний», «твердий приголосний звук», «м'який приголосний звук», «наголос». З метою підготовки учнів із ТПМ до оволодіння грамотою, значна увага приділяється формуванню навичок звукового аналізу та синтезу, складового аналізу слова, правильної вимови слів з легкою складовою структурою. Викладення матеріалу відбувається систематично, поступово ускладнюючись протягом усього періоду навчання, спираючись на актуальний рівень психофізичного розвитку дітей цієї категорії та на їх зону найближчого розвитку.

Щодо лексичної системи, то формування лексичних уявлень і понять є одним із засобів збагачення, уточнення та активізації словника. У початковому курсі навчання мови найбільше значення має лексичне поняття слова. Знайомлячи дітей з терміном «слово», учитель наголошує на тому, що це сукупність звуків (увагу дитини звертають на звуковий склад слова), яка завжди пов'язана з певним значенням («щось позначає», «про щось говорить»). У підготовчому класі поступово вводяться поняття «слово – назва предмету», «слово – назва дії», «слово – назва ознаки предмета». Таким чином, у дітей формується розуміння понять «предмет», «назва предмета», «дія предмета» та «ознака предмета». Отже, практичним шляхом молодші школярі оволодівають знаннями, які стануть основою для подальшого засвоєння граматичного поняття «частини мови» (3 клас). Під час вивчення теми «Слово» проводиться робота з уточнення, розширення та поглиблення лексичних значень, розвитку сприймання та розуміння мовлення, збагачення та закріплення активного та пасивного словників дітей.

У 1 класі відбувається знайомство школярів із такими лексико-семантичними явищами (без позначення їх лексичними термінами): синоніми, антоніми, багатозначні слова, узагальнюючі поняття, омоніми, пароніми. У подальшій роботі активний словник учнів розширюється за рахунок засвоєння та уточнення слів зі збірним та абстрактним значенням.

Важливе місце у програмі з української мови для молодших школярів із ТПМ посідає вивчення граматики. Учні ознайомлюються з граматичною структурою рідної мови, оволодівають практичними навичками морфологічного та синтаксичного оформлення висловів. Граматичний матеріал, що опрацьовується на уроках, є базовим для свідомого оволодіння мовою в середніх класах, зокрема це стосується вивчення розділів морфеміки, морфології та синтаксису.

Знання про будову слова та словотвір належать до фундаментальних, які необхідні, насамперед, для усвідомленого розуміння школярами зв'язків між відтинками змісту слова і мовними формами їх вираження. Відомості про склад слова та способи творення нових лексем проходять через більшість розділів і тем курсу в початковій школі, поглиблюючись у наступних класах.

У підготовчому – 2 класах школярі з ТПМ знайомляться з будовою слова, отримують практичне уявлення про основу та закінчення, вчать виділяти значущі частини основи (корінь, префікс і суфікс). Закінчення вивчається як засіб зв'язку слів у словосполученні та реченні. При цьому звертається увага на розрізнення явищ словозміни й словотворення. Вивчення будови лексеми тісно пов'язане з роботою над збагаченням словникового запасу учнів та розвитком зв'язного мовлення на основі засвоєних ними граматичних, орфоепічних та орфографічних норм української мови [1, 3].

Під час ознайомлення з будовою слова важливо навчити школярів бачити різницю у значенні слів, що відрізняються префіксами та суфіксами, спільність у значенні неспоріднених слів з однією і тією ж морфемою (*перебіг, переніс*). Велика увага має приділятися формуванню практичних умінь: добору споріднених слів, утворенню нових за допомогою словотворчих засобів – суфіксів і префіксів. У 2 класі учитель пояснює терміни «корінь» та «спільнокореневі слова», формує уміння добирати слова з однаковим коренем і різними морфемами, слова з однаковими морфемами та різним коренем. Ця робота нерозривно пов'язана із засвоєнням лексичного значення слів, формуванням умінь вживати слова з різними відтинками значень в усному та писемному мовленні.

У підготовчому – 2 класах знання, які здобувають школярі з ТПМ про морфемі, неповні. Фактично дітей тільки підводять до оволодіння цими поняттями у процесі виконання практичних завдань. Вивчаючи морфемну будову слів, молодші школярі з ТПМ готуються до усвідомлення і засвоєння багатьох орфографічних правил, а знання про системи закінчень змінюваних слів створюють необхідну основу для формування синтаксичних навичок, зокрема правильного зв'язку слів у словосполученнях та реченнях.

Вивчення основ морфології у початкових – 2 класах має на меті ознайомити учнів із такими самостійними частинами мови, як іменник, прикметник, дієслово, та службовою – прийменником (без уживання термінів).

З кожним роком знання про граматичні ознаки кожної частини мови поглиблюються. У підготовчому класі, згідно шкільної програми для дітей з ТПМ, діти класифікують слова з урахуванням морфологічного питання, на яке вони відповідають, тобто відбувається усвідомлення дітьми того, що кожне слово є назвою предмета, дії або ознаки і відповідає на питання *хто? що? яка? який? яке? що робить?* У 1 та 2 класах проводиться

підготовка до оволодіння поняттям «частини мови». Учні ознайомлюються із сукупністю лексико-граматичних ознак, властивих кожній частині мови: її роль, лексичне значення, категорії роду, числа, часу (у дієслів), функції у реченні.

Діти вивчають іменник протягом молодшої школи. У підготовчому класі вони вчать ставити запитання до слів, знайомляться із поняттями, що є назвами предметів, виконують вправи на розрізнення назв істот та неістот. У 1-2 класах удосконалюються набуті знання, формуються практичні навички розрізнення числа іменників (без уживання термінів «однина» та «множина»), поглиблюються уявлення учнів про такі лексико-граматичні категорії іменника, як назви істот та неістот, власні та загальні назви, вводяться терміни для позначення цих понять. Діти знайомляться з граматичною категорією роду іменників, навчаються розрізняти їх за родами за допомогою підстановки слів «він», «вона», «воно», або «мій», «моя», «моє». Учні ще не знають відмінків іменників, однак практично вчать ставити питання до слів – назв предметів за допомогою таких запитань: *кого? чого? кому? чому?*

Підготовка до усвідомлення поняття «прикметник» починається ще в період навчання грамоти, коли організовується спостереження дітей за лексичним значенням слів, що позначають ознаки предметів, і знайомство з питаннями, на які вони відповідають. Учні слід ознайомити з різними ознаками предметів, які вони мають можливість спостерігати, та словами, які їх позначають, сформулювати уявлення про те, що кожен предмет може мати кілька ознак: колір, смак, розмір, призначення тощо.

Першокласники повинні усвідомити роль прикметника у реченні та оволодіти його граматичними категоріями.

Подальша робота над прикметником спрямована на збагачення словника учнів якісними, відносними та присвійними прикметниками (без уживання термінів), організацію спостереження за їх прямим і переносним значенням.

Знання про дієслово як одну з найскладніших частин мови, що вивчається у початковій школі, подаються у досить обмеженому обсязі та стосуються переважно вивчення окремих граматичних категорій, форм та правил правопису. За класами вони розподілені наступним чином:

- у підготовчому класі проводиться практичне ознайомлення з дієсловами, їхніми числовими та часовими формами. Провідне уміння, що формується, – це постановка запитань до дієслів;
- в 1-2 класах проводиться аналогічна робота, однак на більш складному мовному матеріалі.

Вивчення прийменника як частини мови розпочинається у 3 класі. Однак ще в букварний період навчання грамоти діти практично знайомляться з ним під час читання вміщених у букварі текстів і запису речень. У цей час у вчителя з'являється нагода пояснити дітям роздільне написання прийменників («маленьких слів») з іншими словами.

Уміння виділити прийменники з мовленнєвого потоку учитель прищеплює ще в період навчання грамоти, коли учні ділять речення на слова, або читають речення, до складу яких входять прийменники.

Отже, вивчення прийменників у початкових класах передбачає не тільки формування правописних умінь, а й усвідомлення учнями ролі прийменників під час складання словосполучень і речень.

Під час вивчення курсу української мови в підготовчому та 1-4 класах школи для дітей з ТПМ особливу увагу звертають на вивчення речення. Відбувається це тому, що на синтаксичній основі здійснюється засвоєння морфології, лексики та орфографії. Робота над ним проводиться систематично, поступово ускладнюючись протягом усього періоду навчання. На практичному рівні з терміном «речення» (без визначення) дітей починають ознайомлювати ще в підготовчому класі. Учні навчаються складати прості непоширені речення, спираючись на запитання учителя чи сюжетний малюнок. Поступово педагог вводить термін «речення» у словник дитини, навчає виділяти його з мовного потоку, формує уміння знаходити його межі та відрізняти від словосполучень, будувати його графічні моделі. Діти засвоюють знання про те, що речення – це закінчена думка, яка на письмі починається з великої букви, а закінчується відповідним розділовим знаком. Учні вчать доповнювати речення іменниками (з прийменниками, або без них) для позначення місцезнаходження предметів, напрямку їхнього руху, та прикметниками як певної ознаки предмету. Таким чином, учитель формує уявлення про те, що в реченні всі слова пов'язані між собою та розташовані у певному порядку. Основна мета – навчити дітей правильно складати прості речення, спостерігати за зв'язком слів у них, поширювати їх другорядними членами [1]. У процесі навчання діти оволодівають навичками правильного вживання у мовленні основних граматичних категорій, у них формуються та закріплюються уміння практичної словозміни (за родами, числами, відмінками та часами). У 1 класі учні навчаються складати й розрізняти речення за змістом та інтонацією, оволодівають окремими пунктуаційними знаннями, тобто правильним використанням розділових знаків, що позначають кінець речення (крапка, знак питання, знак оклику). У 2 класі за допомогою запитань до різних слів практично формується поняття про головні та другорядні члени речення, що сприяє усвідомленню школярами граматичної будови простого речення.

Проведений аналіз навчальних програм з курсу «Українська мова» в підготовчому – 2 класах загальноосвітніх шкіл для дітей з ТПМ дозволяє визначити початкові знання молодших школярів з мови у системі лінгвістичних понять, підготовку до оволодіння якими можна розпочати ще в дошкільному віці. Це, на нашу думку, має забезпечувати попередження труднощів навчання зазначеної категорії дітей зі шкільних переметів мовного циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аксенова А. К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 316 с.
2. Богуш А. М. Методика навчання української мови в дошкільному закладі. – К.: Вища школа, 1993. – 327 с.
3. Рамзаева Т. Г., Львов М. Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах. – М.: Просвещение, 1979. – 431 с.
4. Тищенко В. В., Данілавічюте Е. А. Українська мова // Програми для 2 – 4 класів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Частина 1. – К.: Неопалима купина, 2006. – 360 с.
5. Шеремет М. К., Тарасун В. В. Українська мова // Програми для загальноосвітньої школи для дітей з тяжкими порушеннями мовлення (підготовчий – 1 класи). – К.: Початкова школа, 2005. – 224 с.

УДК 376.3:139.923.2

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОГОПЕДА В СИСТЕМІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

Томіч Л.М.

кандидат медичних наук, доцент
Бердянський державний педагогічний університет

У статті розглядається рефлексія як невід'ємний компонент професійної компетентності та інструмент професійної діяльності логопеда. У ході дослідження виявленні рефлексивні утруднення у професійній діяльності, визначені критерії та рівні рефлексивної діяльності логопедів.

В статье рассматривается рефлексия как неотъемлемый компонент профессиональной компетентности и инструмент профессиональной деятельности логопеда. В ходе исследования выявлены рефлексивные затруднения в профессиональной деятельности, определены критерии и уровни рефлексивной деятельности логопедов.

The article considers reflection as indivisible component of professional competence and professional speech therapy tool. The study detected reflexive difficulties in professional activities, the criteria and level of reflection of speech therapists.

Ключові слова: рефлексія, діти з порушеннями психофізичного розвитку, діяльність логопеда, корекційно-педагогічний процес.

Ключевые слова: рефлексия, дети с нарушениями психофизического развития, деятельность логопеда, коррекционно-педагогический процесс.

Keywords: reflection, children with impaired mental and physical development activities speech therapy, remedial teaching process.

Для підвищення професійної майстерності, у напрямку її адекватності сучасним вимогам індивідуально-орієнтованого підходу, важливим для логопеда стає здатність до подолання утруднень за рахунок активізації внутрішніх ресурсів, тобто процес усвідомлення логопедом ефективності/неефективності своєї професійної діяльності (рефлексія). Ефективність вирішення педагогічних і корекційних завдань визначається багатьма факторами, у тому числі рефлексією. У науковій літературі під рефлексією розуміється форма теоретичної діяльності, спрямована на осмислення своїх власних дій і переконань, що і є підґрунтям діяльності. Субетто у своїй книзі «Несвідоме. Архаїка. Віра» відзначав що: «Реалізація компетенції й компетентності носить рефлексивний характер. Системагенетика компетенції і компетентності є рефлексивна системагенетика» [6].